

„МАЛКАТА ФРАНЦИЯ“ И ПРИЕМАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ОБЩЕСТВОТО НА НАРОДИТЕ 1920 г.

Людмил Спасов

„LITTLE FRANCE“ AND THE ACCESSION OF BULGARIA TO THE LEAGUE OF NATIONS IN 1920

Lyudmil Spasov

Abstract:

The present article analyzes the relations between Bulgaria and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (KSCS) through the prism of the accession of Bulgaria to the League of Nations (LN) in 1920. By tracing the specific steps of Bulgarian and international diplomacy, the article throws light on the real nature of the Balkan model of interrelations between victor and defeated and highlights the circumstances in which the post-war foreign policy of Bulgaria was formed. The arguments adduced in the article justify the claim that KSCS behaved like a “little France” in the Balkans and, unlike Romania and Poland, was unwilling to listen to and follow Paris in everything.

Key words: *Bulgaria, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, League of Nations, Little Entente, Treaty of Neuilly, Bulgarian minority, peaceful revisionism*

Проблемът за отношението на Кралството на сърби, хървати и словенци (КСХС) към приемането на България в Обществото на народите (ОН) досега не е бил предмет на самостоятелно изследване. Частично е засяган в трудове, посветени на управлението на БЗНС, българо-френските отношения и балканската политика на КСХС¹, и в значително по-голяма степен в студията на Владислав Топалов „Приемането на България в Обществото на народите”².

Изучаването на този, само на пръв поглед частен проблем, позволява: първо, да се разбере същността на балканския модел на взаимоотношения между победител и победен; второ, да се даде отговор на въпроса дали КСХС е френски сателит, или държава, която се държи спрямо България както Франция към Германия, т.е. като една „малка Франция” и трето, да се разкрият обстоятелствата, при които се изгражда следвоенната българска външна политика.

*

На 28 април 1919 г. Парижката мирна конференция утвърждава Устава на ОН. Мотивите на трите велики сили, инициатори за създаване на световната организация – Англия, Франция и САЩ, са различни. За Англия ОН е инструмент за провеждането на политика на баланс, гарантиращ колониалните ѝ завоевания, за Франция – за утвърждаване на военното ѝ надмощие над Германия и с това – хегемонията ѝ в Европа, а за САЩ – за поставяне под политико-икономически контрол света. Но американският Сенат отказва да ратифицира Версайския договор и САЩ остава извън ОН³.

Положението на КСХС и България по отношение на ОН е неравностойно. Като победена държава България не е включена в приложения към Устава на организацията списък на първоначалните членки-основатели (държавите победителки) и т.нар. „поканени” – държавите, запазили неутралитет по време на войната. Като наследник на воювалата срещу Централните сили Сърбия КСХС е в групата на държавите, първоначални основатели. Член първи на Устава на ОН допуска възможност всяка една от неприятелските държави, сред които е и България, „да стане член на Обществото, ако нейното приемане се провъзгласи от 2/3 от събранието” на държавите първооснователи и поканени⁴.

На 10 януари 1920 г. Уставът на ОН влиза в сила. В края на юли с.г. агенция „Хавас” съобщава, че за 15 ноември е насрочено Общо събрание на ОН в Женева, на което ще се разглеждат молби за членство на победените държави. Това заинтригува търсещото изход от международната изолация правителство на БЗНС. В докладна записка до министър-председателя и министър на външните работи Ал. Стамболийски управляващият политическото управление на Министерството на външните работи Т. Баламезов квалифицира ОН

като мощна организация, която е в състояние да гарантира мира на Балканите и в Европа. „ОН има известни права – изтъква той, както по прилагането на Договора за мир с България, така и по прилагането на ред други договори и конвенции, сключени напоследък в Париж.”⁵. Съгласно чл. 57 на договора за мир с България постановленията за малцинствата съставляват задължение от международен интерес и се поставят под гаранцията на ОН. По силата на чл. 104 от същия договор България се задължава да приеме решенията на световната организация по споровете относно частните права на засегнатите от прехвърлянето на територии. Според чл. 225, 226 и 227 ОН има права и по уреждането на някои въпроси, свързани с корабоплаването по река Дунав. Съгласно чл. 245, 246 и 247 България може да търси съдействието на организацията в Женева за ревизиране на отделни постановления на Ньойския договор. С членовете от 212 до 218 на ОН се предоставя възможност след три години да ревизира разпоредения, отнасящи се до пристанища, водни пътища, мореплаване, железници. Освен това, съгласно част 12 на Ньойския договор, ОН има придобити права и в Организацията на труда⁶.

Т. Баламезов възлага големи надежди на ОН и по отношение прилагането на подписания на 10 август 1920 г. в Севър договор за мир между Съглашението и Турция. Ако България стане член на ОН, ще получи право да участва в комисията за Проливите. По силата на чл. 20 на същия договор дадените на Гърция и Великите сили права и привилегии от икономически характер ще бъдат предоставени и на държавите членки на ОН. Съгласно чл. 5 на Севърския договор ОН ще реши дали завинаги, или за определен срок ще даде на България под наем в Дедеагач място за пряк внос и износ на стоки. С чл. 6 на договора Дедеагач е обявен за пристанище от международен интерес и всички държави, членки на ОН, ще имат „пълна свобода за ползване на пристанището”. При това България може да поиска от ОН (чл. 16) да назначи една комисия, която да осигури изпълнението на постановленията за Дедеагач. Ако не се създаде такава комисия, всички спорове по прилагането на членовете от 4 до 14 на Севърския договор, отнасящи се за Дедеагач, ще се уреждат в съответствие с определените от ОН условия. Под контрола на световната организация ще се осъществява и изпълнението на българо-гръцката конвенция за размяна на население⁷.

На 4 август 1920 г. Министерският съвет решава да се започнат сондажи за приемането на България в ОН. На 9 с.м. Ньойският договор е ратифициран и съгласно чл. 36 на същия договор „България признава, както това вече са сторили Съюзните и Сдружени Сили, Сърбо-Хърватско-Словенската държава”. На 23 август назначеният за шарже д’афер на КСХС в София – Иврем Тадич, връчва акредитивните си писма, а на 10 септември същото прави и българският шарже д’афер в Белград Коста Тодоров.⁸

На 14 август, по време на посещението на чехословакия външен министър Едуард Бенеш в Белград, КСХС и Чехословакия сключват отбранителен съюз, с което полагат основите на Малката Антанта. По-късно същия месец Бенеш подписва в Букурещ протокол за бъдещо споразумение с Румъния. Румънският министър на външните работи Таке Йонеско предлага към блока на трите държави да бъдат привлечени Гърция и Полша. Гледището на Стамболийски към сключеното Малко съглашение, към което се очаква да се присъедини и Румъния, е следното: „В днешната си форма и състав Малкото съглашение не смятам, че засяга прямо интересите на България, даже то има преимущества и създава задължения и за съседните нам държави (КСХС и Румъния), извън областите за които България се намеси във войната... Важното за нас е да не би това Малко съглашение да предизвика и ускори влизането и на Гърция в него или създаде нов блок с Гърция, който непременно ще бъде насочен против България... Искаме да вярваме, че и Великите сили не биха насърчили подобна политика против България.”⁹

Стамболийски правилно схваща, че сътвореният в Централна Европа блок е против Унгария и че той ще се превърне и в антибългарски, ако в него се включи Гърция. В края на октомври проектът на Йонеско за разширяване на Малката Антанта с Полша и Гърция окончателно пропада. На 12 октомври 1920 г. в Прага, при приемане акредитивните писма на Стефан Баламезов, Бенеш казва: „Ако трябва да избирам между България и Гърция, без колебание бих избрал България. Най-желаната за мен комбинация е Чехословакия – Югославия – България, една славянска Антанта, при която Румъния не би могла да кокетничи на ляво и на дясно.”¹⁰

През август, при посещението си в Белград, Бенеш се опитва да въздейства в тази посока на правителството на Миленко Веснич. Поради съществуващото в Сърбия силно антибългарско настроение, идеята му за българо-югославско сближение е отхвърлена. През септември белградският печат посреща К. Тодоров със статии, припомнящи за извършените от правителството на В. Радославов престъпления в Източна Сърбия. По-късно, при ратифицирането на мирния договор с България, депутатът Тома Попович се обръща към дипломатическата ложа в парламента, където е К. Тодоров, и се провиква: „Присъствието на представител на народа, който доскоро избиваше сръбски граждани, е оскърбление за този парламент. Мисля, че той би трябвало да бъде застрелян на улицата.”¹¹. По думите на Тадич, българският шарже д’афер още от първите дни на пребиваването си в Белград е „неприятен на правителството”¹².

При това състояние на междудържавните отношения в Централна Европа и на подчертана антибългарска атмосфера в Белград Стамболийски предприема дипломатическа офанзива за приемането на България в ОН. На 17 август 1920 г. той иска от българските легации в Берн, Париж и Лондон да му предоставят информация по чия инициатива се свиква през ноември Общото събрание (Асамблеята) на ОН в Женева, какъв ще бъде дневният ѝ ред и колко време ще продължат заседанията. Четири дни по-късно българският министър-председател и министър на външните работи нарежда на пълномощния министър във Вашингтон Стефан Панаретов да действа за осигуряване на подкрепата на САЩ, защото от държавите първоначални членове и „поканени” 19 са от Северна, Централна и Южна Америка. Подобна телеграма е изпратена и в Париж. В хода на кампанията българското правителство отделя специално внимание на КСХС¹³. В София на югославската легация е връчено писмо, в което се изразява надежда, че правителството на сърби, хървати и словенци ще се отнесе „благосклонно” към искането на България да стане член на ОН. В него се изтъква, че предприетата стъпка е доказателство за искрените намерения на България да живее в мир с КСХС и да изпълнява задълженията си, произтичащи от Ньойския договор. Молбата на българското правителство е за бърз отговор¹⁴. Белград запазва мълчание по повдигнатия въпрос повече от два месеца и половина.

В началото на септември 1920 г. готовност да подкрепят българската кандидатура изразяват помощник-секретарят и главният секретар на ОН, както и правителствата на Англия, Чехословакия, Холандия, Швейцария, Италия, Уругвай, Колумбия, Боливия и др. Чехословашкият външен министър Ед. Бенеш се ангажира да лобира в Женева в полза на България. Английското правителство съветва българското правителство да не се обръща за съдействие към отделните държави, а директно да постави въпроса за приемането на България пред Секретариата на ОН¹⁵.

На 5 октомври 1920 г. Стамболийски започва прочутата си стодневна обиколка в Европа. По повод на това Белград разпространява съобщение, че целта на пътуванията на българския премиер е чрез интриги срещу КСХС да убеди Великите сили в необходимостта Ньойският договор да бъде променен. Правителството на Веснич е за стриктното прилагане на договора и обвинява България в посегателство срещу интересите на КСХС.

По това време земеделското правителството предприема действия, с които подсилва недоволството на управляващите в Белград. То заявява, че предвиденото в чл. 133 на Ньойския договор „положение (на окупация – Л.С.) никога не е съществувало в България” и поради това искането да се плащат разноските на Съюзните и Сдружени войски за времето от 29 септември 1918 г. до 9 август 1920 г. е неправилно. Българското правителство настоява изразходваните за тази цел 4 725 261 569 лева, възлизащи на повече от 70 000 000 франка, „да бъдат минати в кредит на България за сметка на репарациите”¹⁶. От това искане най-засегнато е КСХС, тъй като сумата, която трябва да получи от общия разход за издръжката на Съюзните и Сдружени войски, е 222 247 375 лева, докато за Франция е 133 332 761 лева, за Гърция – 54 349 031 лева, за Румъния – 40 855 152 лева, за Италия – 12 507 124 лева, за Англия – 9 455 124 лева¹⁷.

Но за правителството на Веснич най-обезпокоителни са допусканията в България прояви, поставящи под съмнение вътрешната уредба и териториалната цялост на КСХС. През октомври 1920 г. в София се провежда Вторият велик събор на Македонските братства. На него привържениците на идеята за автономия на Македония обсъждат три възможни варианта – автономия в рамките на КСХС,

на Балканска федерация или на Южнославянска федерация, за каквато ратува Стамболийски. Провеждането на този събор се възприема от правителството на КСХС като нагло предизвикателство¹⁸. Управляващите в Белград започват да си задават въпроса дали земеделското правителство наистина няма „пръст“ в македонското движение и дали част от македонските дейци и Стамболийски не действат съвместно в антисръбска насока?

На 11 октомври 1920 г., т.е. седмица преди откриването на Втория велик събор на Македонските братства, по време на срещата си в Лондон с английския външен министър лорд Кързон, Стамболийски казва, че „сърбите трябва да бъдат научени да уважават правата на малцинствата“ и изразява съжаление, че след сключването на Ньойския договор не е формирана комисия за проучване на този въпрос. Той настоява да се възложи на международна комисия да следи зачитат ли се правата на българското малцинство в КСХС. Пред лорд Кързон Стамболийски изтъква, че „най-предпочитаната промяна е предоставянето автономия на Македония“¹⁹.

В условията на ескалиращо напрежение в отношенията между България и КСХС, на 4 ноември българският премиер телеграфира от Париж на Александър Димитров, че подготвя нота, която „направо“ ще връчи на секретаря на ОН. Едновременно с това той уведомява правителството в София, че ще направи постъпки за осъществяване на официални посещения в Белгия, Швейцария, Чехословакия, Полша, Румъния и КСХС²⁰.

Правителството на Веснич изключва възможността Стамболийски да бъде приет в Белград. То се опасява, че за постигане на своите цели България може да се възползва от антиюгославската политика на групирани около Италия ревизионистични държави (Австрия, Унгария и Албания), от болшевишката пропаганда на Коминтерна и от сепаратистичното движение на хърватите, зад което стои Ватикана със своята антисръбска и антиправославна политика. На 6 ноември, преди смесената комисия по определяне на граничното трасе да е приключила работа, сръбските войски завземат Царибродско, Босилеградско, Срумишко и седем села по десния бряг на река Тимок между Зайчар и Дунава²¹. Българското правителство изпраща протестна нота до Конференцията на посланиците в Париж

и до правителството на КСХС. Отговорът на Белград е, че окупацията е предприета, за да не се допуснат промени при прилагането на Ньойския договор²².

На 12 ноември 1920 г. Италия и КСХС подписват в Рапало договор. С него Италия отстъпва на КСХС Далмация, съгласява се с премахването на независимостта на Черна гора и поема задължения за строгото изпълнение на договорите с Австрия и Унгария. В замяна на това Италия получава Истрия, Задар, четири острова и коридор до независимата Риечка държава²³. Без да удовлетворява националните аспирации на Белград, Рапалският договор допринася за международната стабилност на КСХС.

След окупирането на българските територии и уреждането на спора си с Италия, правителството на Веснич обявява своята позиция по отношение на българското искане за членство в ОН. На 13 ноември сръбската телеграфна агенция „Авала“ разпространява следното съобщение: „Искането на България да бъде приета в Лигата на народите произведе живо вълнение. Постъпките на България като че ли са преждевременни, понеже не е изпълнила най-важните постановления на договора“²⁴. В навечерието на свикването на Общото събрание в Женева от 42 първоначални член-основатели и поканени държави само КСХС се обявява против приемането на България в ОН²⁵.

На 15 ноември Асамблеята на ОН в Женева е открита от президента на швейцарската федерация Джузепе Мота. Въпросът за приемането на България е предоставен за разглеждане на Комисия № 5. На 19 с.м. първият секретар на ОН сър Джеймс Ерик Друмонд уведомява Стамболийски за включване на българското искане за членство в дневния ред на Общото събрание²⁶.

В този момент се появяват първите искри на надежда у българското правителство за възможна положителна промяна в Белград спрямо България. През ноември по настояване на Конференцията на посланиците в Париж правителството на Веснич започва да репатрира намиращите се на територията на Кралството български военнопленници²⁷. В същото време връщането на крал Константин на гръцкия трон (неизпълнил задълженията си през 1915 г. към Сърбия) поражда у дипломатическите кръгове очакване, че след неуспеха на Адриатика КСХС ще се сближи с България и ще се насочи към Солун,

т.е., че сръбско-хърватско-словенското правителство ще се преориентира от Атина към София²⁸.

Коста Тодоров се възползва от благоприятния развой на събитията и предприема действия за осъществяване на поврат в отношенията между България и КСХС. „Новото положение на Балкана във връзка с гръцките събития – казва той на Веснич – е напълно благоприятно за решителна първа стъпка към сближение. Един благоприятен жест от страна на сърбите би бил напълно оценен от българския народ.” По-нататък българският дипломат посочва какво разбира под първа стъпка към сближение. „България ще изпълни задълженията си спрямо Сърбия, но тя очаква в отговор на лоялните усилия на правителството на Стамболийски Югославия да не прави спънка за приемането ѝ в ОН.” Веснич заявява, че е също за сближение, но първото условие е изпълнението на мирния договор от българска страна спрямо КСХС. „Това важи и за влизането на България в Лигата на нациите” – казва той²⁹.

На 24 ноември 1920 г. започва обсъждането на въпроса за приемането на България в ОН в изградената Подкомисия към Комисия № 5 с председател лорд Робърт Сесил, един от дейните участници на Парижката конференция в изработването на Устава на ОН, явяващ се на Асамблеята като представител на Южна Африка. На заседанието първи българските делегати Светослав Поменов и Димитър Миков излагат пред комисията мотивите на България за влизане в ОН. След тях взема думата представителят на КСХС Мирослав Спайкович, дипломат от кариерата, член на най-антибългарски изявяващата се сръбска Радикална партия. С прокурорски тон той обвинява България по 6 пункта. Първо, съгласно чл. 188 на Ньойския договор тя не е назначила представител в Арбитражния съд. Второ, не е предала никакъв добитък, съгласно чл. 127. Трето, не е изпълнила задълженията си по чл. 126 за отнетите по време на войната предмети от Сърбия. Четвърто, Стамболийски отказва да изпълни чл. 118 на договора и да предаде на КСХС за съдене от сръбски съдилища на българските войници и офицери, извършили на сръбска територия „действия, противни на законите и обичаите на войната”. Пето, българското правителство не е амнистирало всички дезертъори – войници и офицери, които са отказали да воюват срещу Антантата. Шесто,

България не изпълнява военните клаузи на Ньойския договор³⁰. В заключение Спалайкович казва, че България не е дала доказателства, че е скъсала с миналото, поради което правителството на КСХС е категорично против приемането ѝ в ОН. „Ако тя бъде приета – заявява той – КСХС ще се разочарова в справедливостта на ОН.”³¹. Подобно изявление прави и представителят на Румъния Томас Йонеско, бивш ректор на Букурещкия университет. С действията си Спалайкович изненадва българските представители. Поменов обещава да поиска от правителството в София сведения по пункт 1 и 2 на сръбското обвинение, като подчертава, че срокът за изпълнение на задълженията по чл.188 и чл. 127 от Ньойския договор все още не е изтекъл. По пункт 3 българският делегат заявява, че България е изпълнила чл. 126 на договора до последната алинея. На обвиненията по пункт 4 Поменов отговаря, че българското правителство е изпратило нота до Великите сили победителки с искане българските офицери и войници да бъдат съдени от български съдилища. Поменов отхвърля обвиненията по пункт 6 за неизпълнение на военните клаузи на Ньойския договор, а по пункт 5 не се налага да дава обяснения, защото лорд Сесил намира сръбските претенции за недопустими, тъй като амнистирането на дезертърите е „вътрешен въпрос”³².

Грубият тон на Спалайкович по-скоро потиска, отколкото впечатлява членовете на Подкомисията. Те са единодушни: „Българското правителство има искрено намерение да изпълнява своите задължения.”³³

При обсъждането доклада на подкомисията в комисия № 5 Спалайкович прибегва до прилагането на нова тактика. Той предлага да се назначи специална анкетна комисия, която „пълно и задълбочено” да проучи спазва ли България международните си задължения. Спалайкович поставя под съмнение борбата на Стамболийски срещу цар Фердинанд и Васил Радославов, присъединили България към Централните сили. Стамболийски се обявил срещу цар Фердинанд не защото е приятелски разположен към Антантата, а поради обстоятелството, че е „социалист” и се е противопоставял на всякаква война. По-нататък сръбският дипломат обвинява правителството на Стамболийски, че не доставя транспортни средства и технически персонал за репатриране на българските военнопленници от Сърбия и че крие

картечници и оръдия по селата. Според него моментът за приемането на България в ОН все още не е настъпил. „Подобно решение – казва той – ще нанесе морална и материална щета на Сърбия”. Накрая Спалайкович уточнява, че не става въпрос „за отхвърляне, а само за отлагане на българското искане”³⁴.

Тактиката е променена, но не и крайната цел. Анкетната комисия не може да приключи работа до закриването на Асамблеята и приемането на България в ОН ще бъде осуетено³⁵. Лорд Сесил разгадава намеренията на Белград и се противопоставя на аргументите на Спалайкович, като казва, че България ще бъде далеч по-безопасна за своите съседи като член на ОН. Гръцкият представител Никола Политис се намесва в подкрепа на Спалайкович, като пояснява, че исканата анкета от сръбския делегат няма за цел да „отложи” приемането на България за следващото Общо събрание на ОН през 1921 г. Гръцкият делегат предлага необходимите сведения да се съберат в десетдневен срок. Спалайкович и Йонеско се присъединяват към изразената от Политис позиция³⁶.

На 3 декември 1920 г. Поменов телеграфира от Женева до българското правителство: „Снощи комисията (комисия № 5) решила да препрати нашия въпрос в подкомисията за допълнително проучване. Сърбия, Румъния и Гърция правели силна опозиция, докато Англия, Чехия и Франция са ни подкрепяли... Делегатът на Венецуела счита отлагането като малко удовлетворение на нашите непримирими съседи... Миков узнал от белгийския делегат, че най-много се експлоатираше с военните и морските клаузи.”³⁷.

По това време кризата между България и КСХС достига връхната си точка. На 28 ноември 1920 г. в КСХС са проведени първите след създаването му избори за Велико народно събрание. Резултатите са 92 мандата за Демократическата партия на Люба Давидович и Светозар Пребичевич, 91 за Радикалната на Никола Пашич и Стоян Протич, 58 за Комунистическата партия, 50 за Хърватската селска партия на Степан Радич, който без съд и присъда лежи в затвор от март 1919 до февруари 1920 г.³⁸ Управляващите Радикалната и Демократическата партия обясняват поражението си в Македония с дейността на македонската организация и българското правителство. Под заглавие „Заговор в София” белградският вестник „Правда”

помества информация на Сръбската телеграфна агенция, в която „открито се обвиняват официални лица в България, че стоят зад македонската пропаганда, сигурно и зад комунистическата пропаганда в Сърбия”³⁹. Пристигналите от България в Македония с одобрението на българските власти комити на Тодор Александров и Ал. Протогеров насила заставяли българите да гласуват за Комунистическата партия. „...Министерството на вътрешните работи (на КСХС) – съобщава от Белград до правителството в Прага легационният съветник Антонин Калина – е получило сведения, че при изборите т.нар. „булгарашки” навсякъде са гласували за комунистите, че комитите упражнявали терор срещу общинските съвети, за да бъдат избрани комунисти.”⁴⁰.

Министърът на външните работи д-р Анте Трумбич открито обвинява България, че се намесва във вътрешните работи на Кралството. Той твърди, че българското правителство финансира издавания в София с антиюгославско съдържание в. „Автономна Македония”⁴¹. В края на 1920 г. е приета от парламента в Белград прочутата „Обзнана”, с която комунистическите мандати са касирани и Комунистическата партия е забранена.

Правителството на Веснич е обезпокоено и от сближаването на БЗНС с опозиционната Хърватска селска партия на Радич. На 7 декември 1920 г. Стамболийски нарежда на българската легация в Белград да поздравя лидера на Хърватската селска партия за постигнатия изборен успех. Управляващият легацията Люцканов преценява, че поради „особеното положение на Радич” изпращането на поздравления по телеграфа или пощата ще предизвика скандал и решава да командирова в Загреб сътрудника на легацията Иванов⁴². Конгресът на Хърватската селска партия на няколко пъти акламира българския гост и България и приема резолюция за създаването на федеративна република на словенци, хървати, сърби и българи⁴³. Чрез Иванов Радич иска да му бъде уредена среща със Стамболийски в Прага в периода между православното и католическото Рождество Христово, за да обсъдят въпроса за изграждането на южнославянска федерация⁴⁴.

При така създадената ситуация, през определения десетдневен срок за събиране на сведения за изпълнението на мирния договор от

България, КСХС атакува българското правителство в няколко посоки. Първо, чрез пълномощния министър в Швейцария Йованович Стамболийски е обвинен, че не е подготвил предварително „терена“ в Белград за българското членство в ОН, т.е., че е пренебрегнал „Малката Франция“ на Балканите – КСХС. От Женева Поменов съобщава за разговора си с Йованович: „Даде да се разбере, че има все още време за това, понеже въпроса се отложи за 7–8 дни и че резултата може да бъде благоприятен.“⁷⁴⁵ Второ, България е упрекната, че през ноември 1920 г., след като си е получила военнопленниците, е престанала да изпраща локомотиви, вагони и възлища в нарушение на постигнатото през март с.г. българо-сръбско споразумение⁴⁶.

На 14 декември 1920 г., два дена след откриването на Великото народно събрание в Белград, правителството на Веснич решава да прекъсне „всякакъв железопътен транспорт с България, с изключение на международния експресен влак“⁷⁴⁷. В същото време в Женева Спайкович за пореден път обвинява правителството на Стамболийски, че не изпълнява военните клаузи на Ньойския договор.

Налага се Поменов да иска от правителството в София „час по-скоро“ да му изпрати информация за състава на българската армия и изпълнението на морските клаузи. В определения срок той получава от Щаба на армията „Сведение за числения състав на българската армия, погранична стража, жандармерия и флот към 1 декември 1920 г.“ Армията и пограничната стража се състоят от 2233 офицери, от които до дни 385 ще бъдат преназначени в жандармерията и 698 уволнени, 1833 подофицери и 23 331 войници. Личният състав на жандармерията е 115 офицери, 192 подофицери и 1745 войници, на флота 38 офицери, 97 подофицери и 542 войници. Петте миноносца, учебният кораб „Надежда“ и единствената подводница са дадени на Съглашението. Торпедата и всички мини са унищожени от Междусъюзническата морска комисия. Морското машинно училище и военноморският арсенал са разформироваани. Плавателните съдове по река Дунав са дадени на Съглашението. Транспортната част и речната работилница са закрити, а офицерите и по-нисшите чинове са уволнени⁴⁸.

Конференцията на посланиците в Париж и Междусъюзническата военноконтролна комисия потвърждават пред ОН истинността

на съдържащите се в българското сведение данни⁴⁹. Италианският генерал Мариети заявява в Подкомисията, че в сравнение с другите бивши неприятелски държави България е показала най-добра воля да изпълни договора за мир със Съюзните и Сдружени сили⁵⁰.

Комисията по санкциите решава, без да се променя чл. 118 и чл. 120 на Ньойския договор Румъния, Гърция и КСХС да представят на правителството на Стамболийски списъците на военнопръстъпниците, за да бъдат съдени в България от български съдилища. Румъния и Гърция приемат решението на комисията. КСХС го отхвърля като несъстоятелно. Правителството на Веснич заявява, че ще прилага „буквално“ договора и българските войници и офицери, извършили на сръбска територия „действия, противни на законите и обичаите на войната“, ще бъдат съдени от сръбски съдилища⁵¹.

По нареждане на българското Министерство на външните работи Люцканов настоява за среща с Веснич, но такава му е отказана с мотива, че премиерът е много зает. На 7 декември българският дипломат е приет от враждебно настроеня към България главен секретар на Министерството на външните работи Тихомир Попович. В отговор на преведените от Люцканов доказателства, че България лоялно изпълнява договора, Попович заявява, че в Белград никой не вярва на заявленията на Стамболийски, че желае искрено сближение с КСХС. Той казва, че правителството на КСХС е отхвърлило искането на България за военнопръстъпниците и те ще бъдат съдени, както постановява Ньойския договор, от сръбски съдилища⁵².

Значително по-различен е тонът на румънското правителство по отношение на България. В Букурещ разговорът между пълномощния министър Недков и външния министър Таке Йонеско се върти около необходимостта Румъния да подкрепи България за членство в ОН по „морални съображения“. Ръководителят на румънската дипломация обвързва възможността за подкрепа с позицията на Англия и Франция. Ако двете Велики сили гласуват за България, румънското съгласие е безусловно осигурено, но ако Франция е против, Румъния ще я последва⁵³.

На 8 декември въпросът за приемането на България е внесен за разглеждане в Подкомисията. От Женева Поменов телеграфира: „Борбата срещу приемането на България ще бъде ожесточена. Имаме

горещи защитници, но опозицията на нашите съседи е непримирима, а изглежда, че Франция клони към последните с оглед евентуалното приемане на Германия. Тактиката на нашите съседи е на всяка цена да отложат решаването на въпроса.”⁵⁴.

На следващия ден Никола Политис, подкрепен от Мирослав Спалайкович и Томас Йонеско, предлага в Комисия № 5 България да бъде приета в ОН. Поменов е изумен от неочаквания обрат. Той не може да намери обяснение за случилото се. „По тоя начин – пише Поменов – те (Румъния, Гърция и КСХС) сигурно са искали да прикрият неуспеха си до последния момент.”⁵⁵. В Комисия № 5 делегатите единодушно гласуват за приемането на България в ОН, с изключение на френския представител Рене Вивиани⁵⁶.

На 10 декември лорд Сесил внася в Асамблеята доклад, изработен на базата на решението на Комисия № 5. На 16 с.м. Общото събрание без разисквания пристъпва към гласуване. За приемането на България в ОН гласуват 35 държави, сред които е и КСХС. Въздържат се Франция и Австралия, а делегатите на Полша, Румъния и Перу отсъстват от заседанието. Полският делегат Падаревски признава пред Поменов, че не се явил „нарочно”, за да не гласува „въздържал се”. Умишлено отсъства и Томас Йонеско⁵⁷. Според Поменов, Полша и Румъния постъпват така, за да угодят на Франция, която считат за своя покровителка.

След 16 декември 1920 г. КСХС не променя противобългарското си поведение. Вестник „Трибуна”, орган на сръбските радикали, помества остра статия против приемането на България в ОН. В доклад до своето правителство чехословашкият шарже д’афер в Белград Калина отбелязва, че непримирими спрямо България са „почти всички политически фактори на Радикалната партия и влиятелни дейци в Министерството на външните работи, особено Тихомир Попович.”⁵⁸

На 21 декември 1920 г. от Прага Стамболийски пише на Ал. Димитров: „Чехословашките официални кръгове, вероятно осведомени от представителя им в Белград, обясняват сръдната на сърбите с моя успех в чужбина... Приемането ни в Лигата на народите преля чашата на тяхната злоба. Провъзгласяването на хърватската независимост, придружена с възгласи за симпатии към България, също

допринесе за умопомрачението в Белград.”⁵⁹ Два дни по-късно регентът Александър възлага на Пашич, лидер на Радикалната партия, да състави правителство. На 1 януари 1921 г. правителството на Веснич е заменено от коалиционен кабинет на радикали и демократи, в който Пашич е министър-председател и министър на външните работи⁶⁰. Въпросът за съставяне на правителство в Белград се решава по възможно най-лошия начин за България.

*

България е приета в ОН, но оправдават ли се очакванията на Стамболийски? Голяма част от опозицията у нас подценява постигнатото, а правителството на БЗНС го представя като голям успех⁶¹. По отношение на Севърския договор българските мечти напълно рухват, защото Кемалистка Турция не го ратифицира. Запазват се надеждите, свързани с прилагането на Ньойския договор, но и те по редица жизнени въпроси се оказват илюзорни. Не са намалени военните и финансовите задължения на българската държава. Правата на българското малцинство в Гърция, Румъния и КСХС остават незащитени.

Въпреки това влизането на България в ОН не е стъпка, лишена от смисъл. България придобива „всички права на член на световната организация, включително и защита от чуждестранна интервенция”, т.е. отбелязан е решителен напредък към преодоляване на международната изолация и гарантиране на сигурността ѝ. Стамболийски успява да убеди, въпреки съпротивата на КСХС, Румъния и Гърция, както и големите европейски държави, че българската ревизионистична външна политика ще бъде мирна в рамките на чл. 10 и чл. 19 от Устава на ОН.

За КСХС българското участие в ОН не е чак толкова неизгодно. То не застрашава военното, икономическото и политическото надмощие на Кралството над България. Напротив, увеличава възможността за осъществяване на по-ефикасен контрол върху нея, като бивша неприятелска държава. Внимателният анализ на позицията на КСХС по приемането на България в ОН показва и още нещо. То е, че „малка Франция” – КСХС, за разлика от Румъния и Полша, не е склонна да слуша и да следва във всичко Париж.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Петрова, Д.** Самостоятелното управление на БЗНС 1920–1923. С., 1988, с. 163–168; **Желева, М.** Франция и България 1919–1923 (политико-дипломатически аспекти). С., 2005, с. 69–89; **Todorović, D.** Jugoslavija I Balkanske države 1818–1923. Beograd, 1979, s. 99.

² **Топалов, Вл.** Приемането на България в Обществото на народите. – Известия на Института за история, № 26, 1983, с. 80–118.

³ **Илюхина, Р. М.** Лига нации 1919–1934. Москва, 1982, с. 40, 43, 47, 74.

⁴ Ньойски договор. С., 1999, с. 7, 13.

⁵ ЦДА, ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 147.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, л. 148

⁸ **Vinaver, V.** Jugoslavija I Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski “satelit”). Beograd, 1985, s. 25; **Великов, Ст.** Правителството на БЗНС и балканското сътрудничество. – В: Александър Стамболийски живот, дело, завети. С., 1980, с. 383.

⁹ ЦДА, ф. 460 К, оп. 2, а.е. 7, л. 74.

¹⁰ Пак там, л. 78.

¹¹ **Тодоров, Коста.** Изповеданията на една луда балканска глава. С., 1994, с. 198.

¹² Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори за българската история. Т. I, С., 1985, с. 65.

¹³ Външната политика на правителството на БЗНС ноември 1919–1923. Александър Стамболийски, документално наследство. С., 1989, с. 48, 51–54

¹⁴ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 134, 228.

¹⁵ **Топалов, Вл.** Приемането на България в Обществото на народите..., с. 90; ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 153.

¹⁶ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 3050, л. 96.

¹⁷ Пак там, л. 103–105.

¹⁸ **Todorović, D.** Jugoslavija I Balkanske države 1818–1923..., s. 96. По-подробно за Втория велик събор на македонските братства. Вж. **Василев, В.** Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения. С., 1991, с. 66–68.

¹⁹ Documents of British Foreign Polisi (DBFP) 1919–1939, ser.1, vol. 12. London, 1962, p. 488; По-подробно за разговора на Стамболийски с лорд Кързон Вж. **Топалов, Вл.** Посещението на Александър Стамболийски във

Великобритания. – В: Външната политика на България 1878–1944. (=Изследвания по българска история, 3). С., 1978, с. 275–277.

²⁰ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 149.

²¹ През 1922 г. смесената комисия приключва работа и граничният въпрос е окончателно уреден. Вж: **Лилич, Б.** Одређивање државне границе између Краљевине СХС и Бугарске после првог светског рата. Југословенска држава 1918–1998. Београд, 1999, с. 195, 196.

²² **Мичева, Здр.** Проблемът за западната граница на България и българо-югославските отношения (1919–1929). – В: България 1300. Институции и државна традиция. Т. 3, С., 1983, с. 274, 275; **Манчев, Кр., М. Гудева.** Западните покрайнини в българо-югославските отношения (1919–1920). – Исторически преглед, 1990, № 9, с. 12; **Петров, М.** Националноосвободителното движение в Западните покрайнини (1919–1934). С., 1995, с. 30–32.

²³ **Vinaver, V.** Jugoslavija I Francuska..., s. 27; **Čulinović, F.** Jugoslavija između dva rata. Т. 1, Zagreb, 1961, s. 302.

²⁴ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 156.

²⁵ **Топалов, Вл.** Приемането на България в Обществото на народите..., с. 94.

²⁶ Пак там, с. 98; **Желева, М.** Франция и България 1919–1923..., с. 78.

²⁷ Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори..., с. 73.

²⁸ **Todorović, D.** Jugoslavija I Balkanske države 1818–1923..., s. 98.

²⁹ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 199.

³⁰ Пак там, л. 201, 202.

³¹ Пак там.

³² Пак там.

³³ Пак там, л. 207.

³⁴ **Топалов, Вл.** Приемането на България в Обществото на народите..., с. 107.

³⁵ **Петрова, Д.** Самостоятелното управление на БЗНС..., с. 166.

³⁶ **Топалов, Вл.** Приемането на България в Обществото на народите..., с. 109.

³⁷ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 222.

³⁸ **Matković, Hrvoje.** Svetozar Pribičević I samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature. Zagreb, 1972, s. 50, 52, 54.

³⁹ Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори..., с. 90.

⁴⁰ Пак там, с.74. На 24 юни 1920 г. Т. Александров преминава нелегално с чета във Вардарска Македония. Вж. **Василев, В.** Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения..., с. 55.

⁴¹ **Todorović, D.** Jugoslavija I Balkanske države 1818–1923..., s. 96, 99; Главен редактор на в „Автономна Македония“ е Иван Снегаров, а редактори – Сл. Ковачев и Й. Анастасов. **Василев, В.** Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения..., с. 67.

⁴² ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 1117, л. 4.

⁴³ Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори..., с. 74.

⁴⁴ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 1117, л. 7

⁴⁵ Пак там, а.е. 63, л. 225.

⁴⁶ Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори..., с. 74.

⁴⁷ Пак там, с. 75;

⁴⁸ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 220.

⁴⁹ Пак там, л. 226, 230.

⁵⁰ **Топалов, Вл.** Приемането на България в Обществото на народите..., с.104.

⁵¹ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 230.

⁵² Пак там, л. 258.

⁵³ Пак там, л. 229.

⁵⁴ Пак там, л. 232.

⁵⁵ Пак там, л. 233.

⁵⁶ По-подробно за позицията на Франция по приемането на България в ОН Вж. **Желева, М.** Франция и България 1919–1923..., с. 78–80.

⁵⁷ ЦДА ф. 176 К, оп. 4, а.е. 63, л. 250.

⁵⁸ Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори..., с. 91.

⁵⁹ Външната политика на правителството на БЗНС ноември 1919–1923. Александър Стамболийски, документално наследство..., с. 114, 115.

⁶⁰ **Todorović, D.** Jugoslavija I Balkanske države 1818–1923..., s. 100; **Matković, Hrvoje.** Svetozar Pribičević I samostalna demokratska stranka..., s. 54.

⁶¹ **Желева, М.** Франция и България 1919–1923..., с. 81.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

Централен държавен архив [ЦДА], ф. 176 К; 460 К.

Публикации

Василев, В. Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения. С., 1991.

Великов, Ст. Правителството на БЗНС и балканското сътрудничество. – В: Александър Стамболийски – живот, дело, завети. С., 1980.

Външната политика на правителството на БЗНС ноември 1919–1923. Александър Стамболийски, документално наследство. С., 1989.

Желева, М. Франция и България 1919–1923 (политико-дипломатически аспекти). С., 2005.

Извори за българската история. Т. XXIII. Чехословашки извори за българската история. Т. I, С., 1985.

Илюхина, Р. М. Лига нации 1919–1934. Москва, 1982.

Лилич, Б. Одређивање државне границе између Краљевине СХС и Бугарске после првог светског рата. Југословенска држава 1918–1998. Београд, 1999.

Манчев, Кр., М. Гудева. Западните покрайнини в българо-югославските отношения (1919–1920). – Исторически преглед, 1990, № 9.

Мичева, Здр. Проблемът за западната граница на България и българо-югославските отношения (1919–1929). – В: България 1300. Институции и државна традиция. Т. 3, С., 1983.

Ньойски договор. С., 1999.

Петров, М. Националноосвободителното движение в Западните покрайнини (1919–1934). С., 1995.

Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС 1920–1923. С., 1988.

Тодоров, К. Изповеданията на една луда балканска глава. С., 1994.

Топалов, Вл. Посещението на Александър Стамболийски във Великобритания. – Във: Външната политика на България 1878–1944. (=Изследвания по българска история, 3). С., 1978.

Топалов, Вл. Приемането на България в Обществото на народите. – Известия на Института за история, 26, 1983.

Ћulinović, F. Jugoslavija između dva rata. Т. 1, Zagreb, 1961.

Documents of British Foreign Polisi (DBFP)1919–1939, ser.1, vol. 12, London, 1962.

Matković, Hrvoje. Svetozar Pribićević I samostalna demokratska stranka do šestojanuaarske diktature. Zagreb, 1972.

Todoroviж, D. Jugoslavija I Balkanske дрhave 1818–1923. Beograd, 1979.

Vinaver, V. Jugoslavija I Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit”). Beograd, 1985.